

GAZİ HÜSREV BEY VAKFINA AİT OLAN ÇİFTE HAMAM'IN MÜFREDAT DEFTERİNİN ÇÖZÜMLEMESİ¹

Analyses of “Çifte Hamam” Inventory Belonged
to The Gazi Hüsrev Bey Foundation

Gönderim Tarihi: 02.11.2016

Kabul Tarihi: 28.11.2016

İsmail BEKÇİ*

Ali APALI**

Özlem Nilüfer KARATAŞ ARACI***

ÖZ: Osmanlı Devleti, yapmış olduğu seferler sonrasında topraklarına dahil ettiği bölgelerde ilk olarak halkın ortak faydalandığı varlıkları tespit edip bunların tamir, bakım ve onarımının yapılmasına öncelik vermiştir. Tamir, bakım ve onarım süreci sonrasında ise devlet topraklarına dahil olan bölgelerde, başta Hanedan mensupları olmak üzere Sadrazamlar, Vezirler, Sancak Beyleri veya ileri gelen hayırseverler halkın menfaatine olan vakıf müesseselerini inşa ettirmişlerdir.

Osmanlı döneminde vakıflar, kendi içlerinde yerel olmasına rağmen devletin izni ile kurulan ve devlet tarafından denetlenen yapılardır. Bu haliyle, vakıfların parasal işlemlerinin takibi için muhasebe kayıtlarının tutuluyor olması gerekmektedir. Dolayısıyla ilgili dönemde faaliyet gösteren vakıfların denetimleri de büyük oranda günümüzde olduğu gibi muhasebe kayıtlarına bağlı olarak gerçekleştirilmiştir. Yıllar içinde çeşitli sebeplerle tamir ve bakımları yapılarak oluşan masrafların kaydedildiği yani muhasebe kayıtlarının tutulduğu vakıflardan biri olan Saraybosna'da ki Gazi Hüsrev Bey musakkafatına ait müfredat defterlerine, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü'nden ulaşılmıştır. Başbakanlık Osmanlı arşiv belgelerinin taranması sonucunda elde edilen 16663 gömlek nolu müfredat defterinin, Gazi Hüsrev Bey musakkafatında bulunan “Çifte Hamam”a ait tamir, bakım ve onarım kayıtlarına sahip olduğu tespit edilmiştir. Buradan hareketle Osmanlı Devleti'nde vakıfların tamir, bakım ve onarımlarının bürokratik sürecinin nasıl olduğu, bu süreç içerisinde muhasebe müfredat defterlerinin öneminin ne olduğu sorularının cevabının aranması çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Dolayısıyla, Gazi Hüsrev Bey Vakfına ait olan Çifte Hamam'ın müfredat defterinin çözümlenmesinin yapılarak elde edilen sonuçların literatüre kazandırılması çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

¹ Bu çalışma II. Türk Kültürü Araştırmaları Sempozyumu'nda sunulmuş ve özet metin olarak yayınlanmıştır

* Prof. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş – 1 Veli Üniversitesi/İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi/İşletme Anabilim Dalı/Muhasebe-Finansman, ismailbekci@nevsehir.edu.tr

** Yrd. Doç. Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi/Zeliha Tolunay Uygulamalı Teknoloji ve İşletmecilik Yüksekokulu/Muhasebe Finansman, aliapali@mehmetakif.edu.tr

*** Yrd. Doç. Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi/Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu/Konaklama İşletmeciliği Bölümü, onkaraci@mehmetakif.edu.tr

Anahtar Kelimeler: Gazi Hüsrev Bey Vakfı, Çifte Hamam, Tamir Bakım ve Onarım Müfredat Defteri.

ABSTRACT: Ottoman Empire gave first priority to find entities allocated to common use of public, and their maintenances and repairs in regions where they conquered in consequence of wars. Following the period of the maintenance and repair, primarily Ottoman dynasty, grand viziers, viziers, sanjak-beys, reputable beneficent people established charitable foundations in those regions.

In the Ottoman era, even though the foundations were local in itself, they were legal entities which could be established by state's permission, and audited by the state. Therefore, it necessitated to keep accounting records for tracking monetary proceedings of the foundations. Accordingly, the audits of the foundations, operated in the related term, were carried out substantially based on the accounting records as it is now. Thus, some of the inventories belongs to Gazi Hüsrev Bey Foundation -located in Sarajevo, Bosnia-Herzegovina- which kept the accounting records, and the expenses arose out of repairs and maintenances were reached from the Prime Ministry, Directorate of Ottoman Archives. As a result of the research on the Ottoman archival records, the inventory with 16663 registration number was found that it shows expense items of the maintenance and the repair of "Çifte Hamam" one of the entities of the Gazi Hüsrev Bey Foundation. Thus, the questions of how bureaucratic procedure and process of maintenance, repair of the foundations, and how important the inventories were in Ottomans are the main topics of this study. Therefore, the aim of this study is to give results obtained from the analysis of the inventory, and the accounting records of "Çifte Hamam" belonged to the Gazi Hüsrev Bey Foundation.

Keywords: Gazi Husrev Bey Foundation, Çifte Hamam, Maintenance and Repair Inventory.

GİRİŞ

Balkanların Osmanlı Devleti topraklarına katılması sonrası, sarayda iyi bir eğitim alan ve aynı zamanda II. Beyazıt'ın da torunu olan Gazi Hüsrev Bey, Sancak Beyi olarak Bosna'ya atanmasının ardından Osmanlı Devlet gelenekleri gereği Bosna Sancağı başta olmak üzere birçok yerde camiler, hanlar, hamamlar ve çeşmeler gibi vakıf binaları yaptırmış ve bunların ileri dönemlerdeki ihtiyaçları için de bazı kaynakları tahsis etmiştir. Ancak diğer vakıf binaları gibi Gazi Hüsrev Bey'in inşa ettirdiği vakıf binaları da zamanla yıpranmıştır. Dolayısıyla insanlığa uzun yıllar hizmet eden bu vakıf binaları başta rüzgar, sel, yangın gibi doğal afetler olmak üzere bir çok sebepten dolayı tamir, onarım ve bakımının yapılması zorunlu hale gelmiştir.

Saraybosna'da bulunan Gazi Hüsrev Bey musakkafatından olan çifte hamam'a ait 16663 gömlek nolu evkaf dairesi müfredat defterinden tamir sürecinde kullanılan, kereste malzemeleri başta olmak üzere temel inşaat malzemeleri, müteferrik inşaat malzemeleri ve işçilik giderlerine ait giderler ile bunların

toplamaana dair bilgiler elde edilmiştir. Bu bilgilerin detaylı olarak incelenmesinden önce vakıfların kurulması ve vakıfların tamir bakım ve onarımların süreçlerinin neler olduğuna dair bilgiler vermek faydalı olacaktır.

OSMANLI DEVLETİ'NDE VAKIFLAR VE VAKIFLARIN KURULUM SÜRECİ

Vakıf, bir malın - menkul veya gayrimenkul - mülkiyetinin özel mülkiyetten çıkarılarak, kamu menfaatine sunulmak üzere sosyal ve iktisadi bir amaca bağlanmasıdır. Bu varlıklar satılamaz, bağışlanamaz, miras olarak bırakılamaz ve dışarıdan müdahale edilemez nitelikte olup devletin koruması altında, vakfın kuruluş amacına hizmet etmek üzere vakfa sürekli gelir getirir durumdadır. Vakıf kurumu, Osmanlı Devleti'nin sosyal yapısı ve ekonomisinin temel taşlarından biri olarak geniş bir uygulama alanı bulmuştur (Özdeğer, 2007: 169). Vakıflar, ıstılah olarak 8. asır ortalarından 19. asır sonlarına kadar ki evrede İslam ülkelerinin iktisadi ve sosyal hayatında önemli rol oynayan dini-sosyal bir müessese olarak kabul edilmektedir (Beşirli, 2010: 33). Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin, toplumun sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını vakıflar yoluyla karşıladıkları bilinmektedir. Dolayısıyla vakıf kurumları, içinden çıktıkları toplumun ihtiyaçlarının ve duygularının bir ifadesi olarak doğmuşlardır (Alkan, 2008: 4).

Osmanlı Devleti'nin büyüüp, genişlemesinde vakıfların rolü büyük önem arz etmektedir. Devlet, şehirlerin kurulmasında, planlanmasında ve sosyalleşmesinde çok az para harcamış, bugün modern devletin ya da ilgili resmi kurumların yapmak zorunda olduğu birçok sosyal müessese, eğitim kurumu ve sağlık işleri bireylerin kurdukları vakıflar yoluyla işlevlerini sürdürmüştür. Bu yolla devletin sosyal ve ekonomik yükünü kurdukları vakıflar aracılığıyla bireyler üstlenmiş, devlet de dönemin genel uygulamalarına uygun olarak güvenlik ve adalet işlerine daha fazla kaynak ayırabilmiştir. Bireyler, kurdukları vakıflar sayesinde dünyevi işleri yürütürken, uhrevi hayatlarını kazanmanın yollarını da aramışlardır (Beşirli, 2010: 35).

Sosyal yaşamın bu denli içinde olan vakıf müesseselerinin kurulması belirli kıstasları gerektirmektedir. Vakıf yaptırmaya istekli olanların izlemesi gereken süreci şu örnekle anlatmak mümkündür; *“Örneğin, bu kişi bir medrese yaptırmayı istemiş olsun. Bu düşüncedeki bir kişi, şehrin mimarbaşı ve ustalarının izin ve yardımlarıyla, sahibi olduğu ya da kiraladığı mülk üzerinde gerekli müstemilatı ihtiva eden bir bina inşa ettirirdi. Sonra bu medresenin her türlü masrafını karşılayacak ve lüzumu halinde bakım ve onarımlarına yetecek miktarda gelir getiren vakıf kaynaklarını tespit ederdi. Müteakiben “meclis-i şer’-i şerif” adı da verilen mahkemeye gelerek kadı veya naib, kâtipler ve diğer görevliler huzurunda, vakıf yapmak istediğini ve bir*

kişiyi de mütevellî atadığını ifade ederdi¹. Arkasından, yaptırdığı medresenin fiziki özelliklerini belirterek medrese görevlileri ile talebelere ne kadar yeomiye verileceğini beyan ederdi. Ayrıca medreseye hangi yerleri vakfettiğini, gelirlerinin ne kadar olduğunu, nerelere harcama yapılacağını ve nasıl idare edileceğini anlattıktan sonra vakfiyesinin tescil edilmesini isterdi. Tescil edilen vakfiyenin bir sureti vakfa, bir sureti "sicil-i mahfuz"a (mahkeme siciline) ve bir sureti de "evkaf defteri"ne işlenmek üzere "asitane-i saadet"e (İstanbul'a) gönderilirdi" (Hızlı, 1993: 221-222). Bu şekilde ciddi bir süreç ve inançla kurulan vakıflar, Osmanlı Devleti'nin topraklarının genişlemesi ile daha da yaygınlaşmış ve kurulum sonrasında iyice bölgeselleşmiş ve kendi kendine yeterli olmanın yollarını aramıştır. Söz konusu vakıflar, bazen kendisine bağlı olan kaynaklarla kendisine gelir sağlarken bazen de yine hayırseverlerin katkıları ile amaçlarına ulaşmaya çalışmışlardır.

Vakıfların gelir kalemleri faaliyetlerine göre gider kalemlerine oranla daha az çeşitlilik göstermektedir. Vakıf gelirlerinin yapılan hizmetler ve belirlenen görevliler için sarf edilme zorunluluğu bulunmaktadır. Vakıfların harcamaları ise vakıfların fiilen yaptıkları hizmetlerin ve çalışmaların neler olduğunun göstergesidir. Vakıfların en büyük gider kalemini tamir, bakım ve düzenleme harcamaları oluşturmaktadır. Dolayısıyla vakıfların en büyük gider kalemini müessesat-ı hayriye diye tabir edilen cami, mescid, medrese, çeşme gibi yapılar ile bu hayır eserlerine gelir temin etmek için yaptırılan ticaret ve zanaat mekânlarının tamir ve bakımlarına harcanan paralar oluşturmaktadır (Kabaçık, 2013: 1127-1133).

OSMANLI DEVLETİ'NDE VAKIFLARIN TAMİR BAKIM VE ONARIMI

Vakıf, Selçuklu ve Osmanlı medeniyetinin vazgeçilmez kurumlarından biridir. Temelini İslam hukuku ve Türk geleneğinden alan vakıflar, birçok sosyal, kültürel, eğitim, sağlık vb. alanda hizmetler gerçekleştirmiştir (Beşirli, 2010: 43).

Selçuklular ve Osmanlı'da oldukça yaygın olarak kullanılan ve Türk-İslam geleneği ile inşa edilen ve yüzyıllar boyunca sosyal, kültürel, sağlık ve bölgesine göre ihtiyaç duyulan faaliyet konularında hizmet veren vakıflar zamanla çeşitli sebeplerden dolayı zarar görüp, tamir, bakım ve onarım ihtiyacı duymuşlardır. Vakıf yapılarının tamir-bakım ve onarım ihtiyaçlarının doğmasına neden olan belli başlı sebepler şu şekilde sıralanabilir. Birincisi; doğal bir süreç olarak zamanın ve kullanımın etkisiyle doğal olarak yıpranma sonucu vakıf yapısı tamire ihtiyaç duyabilmektedir. İkincisi; yangın, deprem, şiddetli rüzgâr, yıldırım düşmesi gibi doğa olayları ve afetler sonucunda vakıf yapılarının

¹Osmanlı'da vakıf görevlileri, Padişah beratı ile atanmaktaydı. Kişi, boş bulunan bir göreve talip olabileceği gibi, kazanın kadısı da merkeze bir inha yazarak bir adaya göreve uygun olduğunu belirtip, tavsiiye edebilirdi (Beşirli, 2010: 36).

onarımına ihtiyaç duymasıdır². Üçüncü ise; insan eliyle meydana gelen tahribat sonucunda onarım ihtiyacının doğması şeklindedir (Akar, 2010: 96)

Osmanlı Devleti'nde hangi sebepten olursa olsun vakıfların tamir, bakım ve onarımı için izlenmesi gereken teknik yol şu şekildedir; *“Tamire ciddi şekilde ihtiyaç duyulan yapının mütevellisi, bazen müderris ve “sair mürtezika”sı mahkemeye gelerek, binalarının “müşahede olunmasını” talep ederdi. Mahkeme bunun üzerine; naib ve diğer bir görevlinin yanı sıra “hassa mi’marlar” ve “ehl-i hibre üstadlar”, “ehl-i vuküf kimesneler”³ ile bina işlerinden anlayan “bi-garaz müslümanlardan oluşan bir heyete görev vermekteydi. Bu heyet, tamir görecek olan yapıya gelerek, binanın hangi yerlerinin onarımına muhtaç olduğunu, ne tür malzemelerin kullanılacağını, malzeme miktarı ve fiyatlarını, ne kadar usta, neccar, ırgat vs. ile yapılacağını, bunların toplam ücretlerini ve tamiratın genel yekununu içeren bir rapor hazırlayarak mahkemenin görüşüne sunardı. Bu rapor doğrultusunda mahkeme, asitane-i saadet'den de onay alarak tamire izin vermekteydi (Hızlı, 1993: 229). İnceleme, keşif ve tahmin işi bittikten sonra belgenin son bölümünde, mahkeme tarafından bu işle görevlendirilen kişi ile mimarbaşı, ellerindeki keşif raporuyla birlikte tekrar mahkemeye gelirlerdi. Mahkemede şahitler huzurunda keşif olayının rapordaki şekilde vuku bulduğunu haber verirler ve beyan ederlerdi. Bunun üzerine kadı, heyetin hazırladığı bilirkişi raporuna dayanarak hükmünü verirdi. Bu hüküm çoğu zaman, mütevellinin, onarımına muhtaç yapıları, keşif raporunda belirlendiği şekliyle ve tutarıyla, vakıf gelirleriyle tamir ettirmesine izin verilmesi mealinde olurdu. (Başol ve Çam, 2010: 11). Keşif ve muayeneleri bilirkişiler (ehl-i vukuf) ile konuyla irtibatı olan birçok kişi tarafından yapılan vakıf eserlerinin tamirleri, yine çok sayıda şahidin takip ettiği bir oturumda kayıtlara geçilerek resmen tescil edilmekteydi. Tamir belgeleri zapta geçilirken vakıf eserleri tek tek ele alınarak harcama kalemleri gösterilmekteydi. İstanbul'dan onay çıkıp tamirata başlanan binanın onarımı bitince, tekrar bilirkişilerce kontrol edilmekte ve daha önce keşif defterinde sözü edilen hususlara riayet edilip edilmediği dikkatle incelenmekteydi. Bu son kontrole birlikte, binaların kullanıma hazır hale gelip gelmediği ve onarımı usulüne uygun gerçekleşip gerçekleşmediği mahkemeye rapor edilmekteydi (Hızlı, 1993: 229).*

16663 NOLU MÜFREDAT DEFTERİNİN İNCELENMESİ

Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde Osmanlı Devleti'nde gerçekleşen gerek hizmet binaları, gerekse idari binaların tamir-bakım onarımlarına ait çok sayıda belge ve defter bulunmaktadır. Bunların bir kısmı yasal veya teknik konular ile ilgili olan yazışma belgeleri iken, bazıları da muhasebe belge ve defterleridir. Özellikle muhasebe ile ilgili belge ve defterlerde tamir-bakım ve onarım ile

² Şiddetli rüzgar genellikle kurşun üst örtülerinin hasar görmesine neden olurken, yıldırım düşmesi minareleri yıkmaktadır. Yapıların birbirine yakınlığı ve ahşap yapım malzemesinin yoğun olarak kullanımı, yapıların yangınlarda büyük hasar görmesine sebep olmaktadır. (Akar, 2010: 96)

³ Kimesne: Kimse.

ilgili keşif bedelleri, tahmini maliyet bedelleri ya da tamirat sonrasında malzeme giderlerinden işçilik giderlerine kadar çok çeşitli bilgilerin yer almaktadır. Çalışmaya konu olan belge de bu doğrultuda Osmanlı Arşivlerinde bulunan 16663 nolu defterdir. Bu defter 15 Ca 1275 (H.) (21 Aralık 1858 M.) tarihinde çifte hamama ait olan tüm tamir bakım ve onarım bilgilerini bünyesinde barındırmaktadır.

Osmanlı Devleti'ne ait vakıf binalarının keşif ve tamir belgeleri, belirtilen usul, üslup ve özellikler çerçevesinde kaleme alınır ve şer'îye sicili defterine yazılırdı. Bununla birlikte bu belgelerin yazılış amaçları incelendiğinde genel olarak şu üç tür belge öne çıkmaktaydı: Bunlardan ilki, bir vakıf mütevellisinin sorumlu olduğu vakıf yapılarını normal bir yolla keşif ve tamir ettirebilmesi için mahkemeye başvurması sonucu ortaya çıkardı. İkincisi, bir müteveli, vakıf binalarını tamir ettirdikten sonra yapılan onarımı belgelemek ve keşif muamelesine uygun iş yapıp yapılmadığını onaylatmak amacıyla kadıya başvurması ve keşif heyeti istemesiyle oluşurdu. Üçüncüsü ise, vakıfa ait bir yapıdaki onarım işleminin gereğine göre yerine getirilmediği, yenileme sırasında usulsüzlükler yapıldığı, keşif tahmin bedelinden çok düşük veya yüksek meblağlarda tamirat gerçekleştirildiği, mütevellinin onarım izni almış olmasına rağmen bunu yerine getirmediği vb. iddialarla üçüncü kişilerin mahkemeye gelerek durumu haber vermeleri ve şikâyet sonucu kaleme alınırdı. Yazılış amaçlarındaki bu küçük farklılıklara rağmen keşif ve tamir belgeleri esas olarak genelde aynı özellikleri ve bilgi türlerini ihtiva ederdi (Başol ve Çam, 2010: 11-12).

Osmanlı Devleti vakıflarında kullanılan çeşitli müfredat defterleri bulunmaktadır. Bunlardan bazılarını ambar ve kiler defteri, tahsil edilemeyen alacakların kaydedildiği bakâyâ-i mukâtaât ve tamir bakım onarım işlerinin harcamalarının takip edildiği meremmât defterleridir. Bazı büyük vakıflarda meremmât defterlerini tutmakla sorumlu olan bir kişinin istihdam edildiği ve bu kişiye "kâtib-i meremmât" denildiği bilinmektedir. Aslında düzenli ve olağan tamirat masrafları büyük meblağlara ulaşmayan çoğu vakfın ayrı bir meremmat defteri düzenlenmediği de görülmektedir. Bu gibi vakıflarda ancak büyük bir tamirat işi yürütüleceği zaman ayrı bir meremmât defteri tutulmuştur. Olağan tamirat gideri ise rûzname defterlerinde takip edilmiş ve daha sonra kayıtlar özetlenerek muhasebe defterine geçirilmiştir. Meremmat defterleri, hangi tamirat işlerinin nasıl yapıldığı, vakıf bütçelerinden tamirat masrafının nasıl karşılandığı büyük ölçekli tamirat işlerinin üstlenimi ve bütçe harcaması gerektiren önemli ve olağandışı işlerin nasıl yapıldığı belgelenmektedir. (Orbay, 2005: 41).

Meremmât defteri olarak kabul edilebilecek olan Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinden elde edilen 16663 gömlek nolu defter, Gazi Hüsrev Bey musak-

kafatından olan Çifte Hamam'ın muhasebe defteri mahiyetinde olup defter, birçok belgede olduğu gibi açıklama kaydı ile başlamaktadır. Bu açılış kaydı “Saraybosna’da kain ashab-ı hayrattan merhum Gazi Hüsrev Bey’in vakfı müsakka-fatından olarak çifte hamamın muhtac-ı tamir olan mahalleri ber-muceb-i irade-i seniyye icra-yı tamiratına sarf olunan kereste bahalarıyla neccarat ve amele ücretlerini mübeyyin hamam-ı mezkurun bervech-i zir müfredat defteridir” şeklindedir. Defter, açılış kaydında bahsedildiği gibi kereste fiyatları, marangoz (doğramacı) ve işçi ücretlerinin müfredat defteridir. Çifte hamamın tamir bakım ve onarımına ait defterin açılış kaydı esas alınarak kereste bedelleri, işçi ücretleri, temel inşaat malzemeleri (kereste bedelleri harici), müteferrik inşaat malzemeleri olmak üzere dörtlü bir ayrımla incelemek yerinde olacaktır.

Tablo 1: Çifte Hamam'ın Tamirinde Kullanılan Kereste Bedelleri

Malzeme Cinsi	Birim Toplamı	Birim Fiyatı	Toplam Fiyat ¹
Şendire	1326 Adet	8 Para	265 Kuruş, 8 Para
Yapı Direk Boyunduruk	296 Adet	2 Kuruş, 12 Para	680 Kuruş, 24 Para
Kebir Direk	21 Adet	5 Kuruş	115 Kuruş, 20 Para
Ok Ağaç	68 Adet	2 Kuruş, 10 Para	153 Kuruş
Bargir Direk	44 Adet	40 Para	44 Kuruş
Bargir Meşe Direk	57 Adet	48 Para	68 Kuruş, 16 Para
Baskı	61 Adet	25 Para	38 Kuruş, 5 Para
Sagır Bıçkı Tahta	817 Adet	26 Para	531 Kuruş, 2 Para
Kebir Bıçkı Tahta	346 Adet	60 Para	519 Kuruş
Podniçe	10 Adet	4 Kuruş	40 Kuruş

Çifte Hamam'ın tamir-bakım ve onarımında kullanılan keresteler defterde dokuz kalem olarak gösterilmiştir. Bu kerestelerin bir kısmı omurgayı oluşturan cinsten iken bir kısmı tahta şeklinde kullanılmıştır. Kereste olarak kayıtlara alınan giderlerin birim fiyatları, kullanılan miktarları ve toplam tutarları sırasıyla verilmiş olup tamamı adet olarak kayıtlara geçmiştir.

Çifte hamamın tamiratında kullanılan keresteler içerisinde en fazla 1326 adet olarak kullanılan “şendire” malzemesi iken, en az kullanılan malzeme ise, “podniçe” olarak isimlendirilen tahta malzemesi olmuştur. Anlaşılacağı gibi muhasebe müfredat defterleri yazıldığı dönemlere ait malzemelerin fiyatlarına ait bilgileri de geleceğe taşımaktadır. Bu yönü ile de incelenen müfredat defterinde, tamiratın yapıldığı dönemde en yüksek birim fiyatlı malzemenin “kebir direk” olarak geçen muhtemel odur ki bina omurgasında kullanılan büyük yekpare kereste malzemesidir. Toplam tutarlarda ise en fazla maliyetine katılan malzemenin “boyunduruk direği” olarak geçen malzeme olduğu

görülmektedir. Müfredat defteri kayıtlarında bazı hesap hatalarının varlığından söz etmek yerinde olacaktır. Örneğin, “yapu direk boyunduruk” isimli malzemenin toplam hanesinde “680 kuruş, 24 para” olarak gösterilmesine rağmen, aslında “680 kuruş, 32 para” olması gerekmektedir. Aynı şekilde bir sonraki malzeme kalemi olan “kebir direk”in de toplam hanesinde “115 kuruş, 20 para” olan tutarın aslında “110 kuruş” olması gerekmektedir.

Tablo 2: Çifte Hamam’ın Tamirinde Kullanılan İşçilik Giderleri

Malzeme Cinsi	Birim Toplamı	Birim Fiyatı	Toplam Fiyat
Mezkur Kazan Tamiratının Üstadiyesi	-	-	60 Kuruş
Neccaran (Marangoz, Doğramacı)	536 Yevmiye	9,5 Kuruş	5092 Kuruş
Amele	166 Yevmiye	5 Kuruş	830 Kuruş

Müfredat defterinde işçi ücretleri, üç kalem halinde sunulmuştur. Bunlardan ilki, “mezkur kazan tamiratının üstadiyesi 60 kuruş” şeklinde gösterilmiş olup, kazanı tamir eden ustaya verilen toplam tutar deftere bu şekilde yansıtılmıştır. Diğer yandan tamirat için kullanılan kereste malzemelerinin işçilik gideri olarak, “neccaran yevmiye 536 beher maaş fiyatı 9,5 kuruş baha 5092 kuruş” kaydına rastlanılmış olup, neccaran yani marangoz ve doğramacılara çalıştıkları 536 gün karşılığı olarak günlüğü 9,5 kuruştan toplam 5092 kuruş verilen ücretler yer almıştır. Devam eden kısımda ise bütün bu tamir işlerinde çalışan işçiler için “amele yevmiye 166 beher maaş fiyatı 5 kuruş baha 830 kuruş” şeklinde kayıt düşülmüştür. Yani, 166 gün çalışan vasıfsız işçiler için günlük 5 kuruştan toplam 830 kuruş işçilik ücreti ödenmiştir. Burada dikkat çeken unsurlardan birincisi; bütün müfredat defteri içinde en fazla ücret, neccaran’a verilen ücretten oluşmuş iken ikinci dikkat çeken unsur ise, yaklaşık olarak neccaranın, ameleye göre iki kat yevmiye almasıdır. Bu durum, çalışanların yaptıkları işe ve uzmanlıklarına göre farklı ücret aldığını göstermektedir.

Tablo 3: Çifte Hamam’ın Tamirinde Kullanılan Temel İnşaat Malzemeleri (Kereste Hariç)

Malzeme Cinsi	Birim	Birim Fiyatı (Beher)	Toplam Fiyat
Kireç	50 Haml	10 Kuruş	500 Kuruş
Karataş	165 Haml	45 Para	185 Kuruş, 25 Para
Kum	38 Haml	47 Para	44 Kuruş, 26 Para
Kerpiç	2000 Adet	100 Kuruş (Bin Fiyatı)	200 Kuruş
Taş (Hamam Fırını için)	15 Adet	100 Kuruş	1500 Kuruş
Kamezi Toprak (Horasani için)	20 Haml	2 Para	40 Para
Kesme Taştan kiriş	1 Adet	-	15 Kuruş
Tuğla	200 Adet	15 Para	75 Kuruş

Temel inşaat malzemeleri (kereste hariç) binaların tamir, bakım ve onarımının yapılmasında en fazla kullanılan malzemeler olarak kabul edilmiştir. Bu malzemeler dönemine göre taş, toprak, kum, kireç, kerpiç, tuğla ve horasani⁴ olarak adlandırılan özel bir harçtır. Çifte hamamda kullanılan bu malzemeler, “haml” adı verilen bir çeşit yük ölçüsü ile ölçüleştirilmiştir. Çifte hamam’ın tamiratında temel inşaat malzemelerinden 2000 adetle en fazla kerpiç kullanılmıştır. Birim fiyatı bakımından en değerli ve en maliyetli olan malzeme ise 1500 kuruş ile hamam fırını için kullanılan taş dikkat çekmektedir.

Tablo 4: Çifte Hamam’ın Tamirinde Kullanılan Müteferrik İnşaat Malzemeleri

Malzeme Cinsi	Birim	Birim Fiyatı	Toplam Fiyat
Kerh İşi Perde	187 Adet	29 Para	135 Kuruş, 23 Para
Ketan Çul	331 Kıyye	21 Para	173 Kuruş, 31 Para
Dokuma Çivisi	8350 Adet	33 Kuruş/Bin Adet	275 Kuruş 26 Para
Mesamir-i mütenevvia-ı mevzûne (bir tür çivi)	28 Kıyye	4 Kuruş	112 Kuruş
Demir	31 Kıyye	4,5 Kuruş	139 Kuruş 20 Para
Pencere (Demir Parmaklık Tamiri)	(8) 53 Adet (Kıyye)	1 Kuruş	53 Kuruş
Cedid Gaz (Kazan Tamirâtı İçin)	5 dirhem 90 Beher için Kıyye	30 Kuruş	156 Kuruş, 30 Para
Kara Lahvum (Kaynak Malzemesi)	18 Kıyye	6 Kurul	190 Kuruş
Tüy Keçe (Horasan İçin)	31 Kıyye	110 Para	85 Kuruş, 10 Para
Çerçeve İlhakıyye Cam Pencere	11 Adet	43 Kuruş, 30 Para	481 Kuruş, 10 Para
Kandil (Kubbelerin Demirlerine)	100	3 Kuruş	300 Kuruş
Demirden Soba	1	-	195 Kuruş
Hamam Kapısına İmal Olunan Çuhadan Perde	-	-	149 Kuruş
Fırça	9	3 Kuruş	27 Kuruş
Demirden Kazma Kürek	2	5 Kuruş, 2 para	10 Kuruş, 4 Para

Müteferrik inşaat malzemeleri ayrımında, müteferrik kelimesi her ne kadar günümüzde belgesi temin edilemeyen işlemlerin niteliğini işaret etse de, Osmanlı dönemi inşaat giderlerinde çeşitlilik gösteren kalemler için kullanımı uygun görülmüştür. “Çeşitli ve diğer” kelimelerini kapsayıcı olarak kullanılan müteferrik, inşaat malzemeleri içerisinde sayı bakımından en fazla kullanılan “dokuma çivisi” adlı malzeme ile birlikte kullanılmıştır. Bu malzemedan 8350 adet kullanılmıştır. Diğer yandan demirden sobanın en maliyetli ürün olduğu

⁴ Tuğla tozu ve kirecin karışımından oluşturulan harç horasani olarak bilinirdi. Bu malzeme, Selçuklu ve Osmanlı çağında yapı bina, inşa ve onarımlarında yaygın olarak kullanılırdı (Başol ve Çam, 2010: 15).

da müteferrik inşaat malzemeleri tablosundan anlaşılmaktadır. Ayrıca tablodaki hesaplamaların kontrolü sağlandığında tablonun iki yerinde işlem hatası yapıldığı tespit edilmiştir. Bunlardan birincisi, kara lahyum (kaynak malzemesi) “109 akçe” olarak gösterilen tutarın aslında “108 akçe” olması gerekmektedir. Diğer yandan “dokuma çivisi” olarak gösterilen malzemenin toplam bedeli “275 kuruş 26 para” olarak hesaplanmasına rağmen aslında “275 kuruş 22 para” olarak gösterilmesi gerekmektedir.

Müfredat defterinde çifte hamamın tamiratının bütün maliyet kalemleri toplanmış ve içeriğindeki hatalara rağmen 13.400 kuruşluk tutarın “yekün” hanesine işlendiği görülmüştür. Ancak, bütün defter kalemlerindeki hatalar birleştirildiğinde aslında bu yekünü 6 kuruş 8 para eksiği ile 13393 kuruş ve 34 para olarak yazmak daha doğru olacaktır. Bu durum, defterlerin yeterince denetlenmediğini ortaya koymaktadır.

Çifte hamama ait olan müfredat defterinin bütün gider yerlerinin gösterilmesinin ardından oluşturulan kapanış yazısı defterde şu şekilde geçmektedir; *Vakf-ı şerif-i mezkurun hayrat ve müsakkafatından imaret ve müsafahata ve hangah ve son cemaatleriyle muvakkithane ve han-ı cedid-i sagir ve müstecir odaların inşasıyla çifte hamamın muhtac-ı tamir olan mahallerin tamir ve termim etmek üzere mukaddema bermuceb-i nizam-ı ali keşf ve münakasası bi'l-icra ba-mazbata canib-i nezaret-i evkaf-ı hümayun arz ve inha olunduğunun üzerine bi'l-müsaade ol-babda şeref-talluk buyurulan irade-i kât'a-yı mülûkane muccebince fi 15 Ca sene [12]75 tarihiyle şeref-varid olan emr-name-i nezaret-penahilerinde ebniye-i mezkurun hin-i mübaşeretinden hitamina kadar sarf olunacak eşyanın fiyatıyla amele ücretini ve mahalli rayicini mübeyyin müfredat defterinin tanzim ve irsaliyle vakf-ı mezkurun derdest-i ru'yet olunan muhasebesine idhali hususu emr u ferman buyurulmuş ve tıpk-ı emr u irade-i seniyyelerine imtisalen müteahhidleri maarifeti ve lazım gelenlerin nezaret ve imzasıyla çifte hamamın tamiratından maada saire-i ebniye-i mezkure inşa ve hitama reşide olunduğundan münakasası vechl ebedelat-ı inşaiye mebaliği dahi müteahhidleri yedine kamilen bi'l-ita ve ru'yet olunmuş olun yetmiş dört senesi muhasebesine mahsuben defteri tanzim ve muhasebeye merbuten evkaf-ı hümayun hazine-i celilesine takdim kılınmış idüğü ve bu kere dahi hamam-ı mezkur irade-i seniyye-i mezkur vechle müteahhidi tarafından tamirata icra ve hitama reşide olunduğundan münakasası vechle bedel-i tamiriyesi olan bermuceb-i bala on üç bin dört yüz kuruş bala-yı defterde gösterilen kereste bahalarıyla neccaran ve amele ücretlerine sarf kılınmış olduğundan meblağ-ı mezbur canib-i vakıftan müteahhidi tarafına tamamen ita olunmakla vakf-ı mezkurun ru'yet olunan yetmiş beş senesi muhasebesine mahsubuyla iş bu müfredat defter[i] bi't-terkim ve muhasebe-i mezkureye merbuten canib-i nezaret-i evkaf-ı hümayuna takdim kılındı". Yani; 1275 yılında vakfın imaret, hangâh, han ve bazı odalar ile çifte hamamın inşa ve tamiri için gerekli izinler alındıktan sonra aynı*

yıl içinde kullanılacak malzemelerin ve gerekli olan işgücüne dair tespitler sonrasında çifte hamamın tamiri yapılmış ve hicri 1274 senesinde muhasebe kayıtları yapılmıştır. Bahsedilen tamirat için keresteler, marangozluk ve amele giderleri için toplam 13.400 kuruş harcanmıştır. Yapılan bu giderler de 1275 senesi muhasebesine mahsuben müfredat defterinde gösterilmiş ve evkafı hümayün nezaretine takdim edilmiştir.

Sonrasında ise defteri hazırlayanın "Esseyid El-hac Mehmed Nureddin" olduğuna dair isim yazılmış ve belgenin yan tarafı da belgenin suret olduğuna dair vakıftan sorumlu olan kadı Agâh Yusuf Ömer mührü ile mühürlenmiştir. Ayrıca kayıt tarihi "Kayd-şud fi 5 C sene [12]87 numara 14" ve numarası ile döneminin vakıflardan sorumlu teşkilatı olan evkaf-ı hümayun nezaretine sunulmuştur.

SONUÇ

Osmanlı Devleti bütün bölgelerde izlediği genel politika üzerine Balkan topraklarının fethedilmesinin ardından, öncelikle bölgede bulunan başta ibadethaneler olmak üzere bütün yaşam alanlarını tespit etmiş ve gerekli tamir, bakım ve onarımları yaptırarak bölge halkının hizmetine sunmuştur. Bunun yanı sıra Osmanlı Devleti, yalnızca mevcut olanlarla yetinmeyip devam eden zamanlarda da özellikle devlet adamları eliyle birçok vakıf müessesesini bölgeye kazandırmıştır. Bu anlamda Osmanlı Devleti, başta Saraybosna olmak üzere Balkanların bir çok bölgesinde çeşitli vakıf müesseseleri inşa ettiren devlet adamlarından biri de Gazi Hüsrev Bey olmuştur. Gazi Hüsrev Bey vakıfları olarak anılan külliyeler günümüze kadar hizmet vermiş ve günümüzde de vermeye devam etmektedirler. Ancak bu vakıflar zamanla, doğal ve beşeri sebeplerden dolayı zarar görmüş ve bunların tamir, bakım ve onarımlarının yapılması zorunlu hale gelmiştir.

Osmanlı devletinde vakıfların tamir, bakım ve onarımları rastgele yapılamamaktaydı. Bunun için tahmini maliyet hesaplaması gibi teknik zorunlulukların yanında, kadının izni gibi yasal süreçlerin takip edilmesi de gerekiyordu. Bütün bu süreç tamamlandıktan sonra vakıfların tamir bakım ve onarımları yapıp, bütün gider kalemleri de tek tek meremmât defteri diye adlandırılan muhasebe müfredat defterlerinde takip ediliyordu.

Vakıfların müfredat defterleri dönem içerisinde denetim başta olmak üzere birçok konuda aydınlatıcı olurken, günümüz çalışmalarında da tamir bakım ve onarımın yapıldığı dönemdeki inşaat malzemelerinin fiyatları ve işçi ücretleri hakkında bilgi aktarmaktadır. Ayrıca bu defterler, muhasebe kayıtlarının tutulma düzeni veya yöntemi hakkında da çeşitli bilgileri günümüze taşımaktadır. Bu doğrultuda çalışmanın konusu olan Gazi Hüsrev Bey Vakfiyesine ait

çifte hamamın hicri 1275 tarihli tamir, bakım ve onarım defterinin çözümlenmesi yapılmış ve bahsi geçen dönemin inşaat malzeme ve işçi bedelleri ile ilgili bilgilere ulaşılmıştır. Bu bilgiler ışığında bazı tespitler yapılmıştır. Kayıtların en dikkat çekici unsuru toplam 13400 kuruş olan yekünün 5982 kuruşunun işçilik olarak amele ve ustalara ödenmesidir. Bu da emek yoğun bir tamir sürecinin yaşandığının en büyük kanıtıdır. Bunun yanında malzemeler arasında özellikle ağaç ürünlerinden oldukça fazla faydalandığının da tespiti yapılmıştır. Ayrıca fırın taşı olarak imal edilen bir nevi özel olan taşların da en maliyetli malzeme olduğu ve çivi türü malzemelerin de doğal olarak en fazla kullanılan malzeme olduğu bilgisine ulaşılmıştır.

Genel olarak, Gazi hüsrev Bey musakkafatından olan Çifte Hamam'a ait müfredat defterinde tamir bakım ve onarım da kullanılan hem malzeme gider kalemlerinin birim fiyatı, miktarı ve toplam tutarları açısından tek tek kayıt altına alınırken işçilik giderleri amele ve ustalar olarak toplam şeklinde gösterilmiştir. Ayrıca defterde bu işlemler yapılırken bazı kalemlerde hatalı işlemler yapılmasına rağmen nihayetinde yeküne kavuşturularak, defter evkaf nezaretine gönderilmiştir.

KAYNAKÇA

- Akar, T. (2010). Tanzimat Öncesinde Vakıf Kurumu ve Yapıların Korunması. *Vakıflar Dergisi*, C.36.
- Alkan, M. (2008). Kınık Vakıfları-Bir Tasnif ve Tasvir Denemesi. *Turkish Studies*, 3(4). 1-18.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, 16663 Gömlek Nolu Ev.D. Defter.
- Başol, S. ve Çam, M., (2010). Keşif ve Tamir Belgelerinin Osmanlı İktisat Tarihi Araştırmaları Açısından Önemi (Konya Şeriye Sicillerinden Örnekler). *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*. 1-27.
- Beşirli, M. (2010). Vakıf Kurumunun Önemi ve Tokat'ta Hamza Bey Evkafı Üzerine Bazı Bilgiler. *History Studies*, 2(1). 32-44.
- Hızlı, M. (1993). Osmanlı Vakıf Eserlerinin İnşa, Tamir ve Restorasyonları. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(5), 219-232 Erişim Linki: <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/uluifd/article/download/5000018231/5000018521>.
- Kabacık, M. (2013). 177 Numaralı Halep Şer'iyeye Siciline (Evkaf Muhasebe Defterine) Göre XIX. Yüzyıl Başlarında Halep Vakıflarının Gelir ve Giderleri. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(14). S. 63-86.
- Orbay, K. (2005). Vakıfların Bazı Arşiv Kaynakları (Vakfiyeler, Şeriyye Sicilleri, Mühimmeler, Tahrir Defterleri ve Vakıf Muhasebe Defterleri). *Vakıflar Dergisi*, XXIX, S.27-42.
- Özdeğer, M. (2007). Vize Kazası Vakıfları-XV. Yüzyıl Arşiv Kaynaklarına Göre. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*. 22(1), 165-187.